

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 53., BR. 5., 161.–200., ZAGREB, prosinac 2006.

Hrvatski se jezik voli znanjem.

INSTRUMENTAL JEDNINE IMENICA I-VRSTE U RANJININU ZBORNIKU

Ljiljana Kolenić

Instrumental jednine imenica i-vrste ima dva nastavka: -ju¹ i -i. Suvremene gramatike daju različite savjete o raspodjeli tih dvaju nastavaka. Navodim samo neke.

U Gramatici hrvatskoga jezika Stjepka Težaka i Stjepana Babića iz 2000. doznajemo da sve imenice ne tvore instrumental jednine na -ju, poput zbirnih imenica na -ad (*telad*) i nekih drugih imenica (*sablazan*, *plijesan*). Imenice koje se posebno ne nabrajaju tvore instrumental jednine s oba nastavka, -ju i -i. Savjet u toj gramatici glasi:

„Nastavak -ju obično se upotrebljava kad je instrumental bez atributa ili bez prijedloga.“ (Težak-Babić, 2000., 113.)

Sanda Ham u Školskoj gramatici hrvatskoga jezika piše da neke imenice, tipa *telad*, *jesen* nemaju nastavak -ju, ili je on vrlo rijedak, a za ostale imenice kaže:

„U imenica koje mogu imati oba nastavka, oba se podjednako upotrebljavaju i oba su pravilna.“ (Ham, 2002., 48.)

¹ Nastavak -ju ovdje će pokrivati nastavke -u/-ju/-lju.

Kao što je razvidno, školske gramatike daju jednostavno i kratko objašnjenje raspodjele dvaju navedenih nastavaka za instrumental jednine imenica i-vrste. Navest ću nešto složeniji opis raspodjele nastavaka za I jd. u gramatici skupine autora Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika iz 1991.² Najprije valja upozoriti da Akademijina gramatika navodi ove nastavke za I jd. imenice i-vrste: -i, -ju, -lju, -u. Uz nastavke -lju i -u opisuje se i kojim su glasovnim promjenama nastali. Potom se nabrajaju tri skupine u raspodjeli navedenih nastavaka: a) imenice u kojima je češći nastavak -u/-ju/-lju (*čašću, viješću*), b) imenice u kojima su ti nastavci ravnopravni (*laž, sol*) i c) imenice u kojima je običniji nastavak -i ili čak nema potvrda za -u/-ju/-lju (*nit, perut*). (Akademijina gramatika, 1991., 604., 605.) Razvidno je da je opis raspodjele nastavaka za instrumental jednine imenica i-vrste složeniji u gramatici koja nije namijenjena školama. To je razumljivo i opravdano kao što je opravdana jednostavnost i kratkoća u opisu školskih gramatika.

Pogledamo li nastavke u starim hrvatskim gramatikama, vidjet ćemo da prevladavaju nastavci -ju u tom padežu. Nastavak -ju ima prva hrvatska gramatika (Kašić, 1604.)³, a u ostalim gramatikama ili supostoje nastavci -ju i -i (Della Bellina, Lanosovićeva, Tkalčevićeva, Mažuranićeva)⁴ ili uz -ju stoji neki drugi nastavak, npr. -jom (Križanićeva, Reljkovićeva). Kajkavske gramatike imaju nastavak -jum⁵ (v. Kristijanović, 1837.). Mario Grčević upozorava da „pisci iz sjeverne Dalmacije i Istre u 16. stoljeću kao jedninske nastavke imenica i-vrste rabe poglavito nastavke -jom, -jum, i -ju.“ (Grčević, 2006., 58.) Stare gramatike u pravilu ne propisuju kada uporabiti koji nastavak.

U staroj hrvatskoj književnosti uglavnom supostoje nastavci -ju i -i, ili prevladava -ju. Otac hrvatske književnosti Marko Marulić ima samo -ju. Njegova je narječna stilizacija čakavska. Andrija Kačić Miošić ima također -ju, a njegova je narječna stilizacija štokavska.

Matija Antun Reljković ima u svojoj gramatici nastavak -ju i -jom (Reljković, 1767.). Nastavak -jom osim Reljkovićeve gramatike bilježe i neke druge gramatike, ali i hrvatski pisci. Nastavak za I jd. imenica i-vrste u doba zagrebačke filološke

² Dalje: Akademijina gramatika.

³ Mario Grčević proučavao je nastavak -ju u Kašićevu prijevodu Biblije. On tvrdi da Kašić u navedenom djelu rabi i nastavak -i pored -ju. Nastavak -i „pojavljuje se u Kašićevoj Bibliji samo u svezama instrumentalnih oblika s atributima, prijedlozima ili drugim imeničkim instrumentalnim oblicima“. (Grčević, 2006., 51.)

⁴ Sanda Ham upozorava da Antun Mažuranić nastavak -ju stavlja na prvo mjesto, a nastavak -i daje u zagradi (Ham, 1998., 78.).

⁵ Nastavak -jum možemo također tumačiti kao -ju uz završni m koji se javlja na kraju instrumentala jednine imenica a-vrste i e-vrste pa je moguće da je po analogiji ušao i u I jd. imenica i-vrste.

škole proučavala je Sanda Ham. Ona tvrdi da su slovničari zagrebačke filološke škole prednost dali nastavku -ju jer je on prevladavao i u hrvatskih pisaca toga vremena, primjerice u Josipa Kozarca (v. Ham, 1998., 78).

U ovom sam radu proučavala samo nastavke za I jd. imenica i-vrste iz knjige Pjesme Šiška Menčetića i Đore Držića i ostale pjesme Ranjinina zbornika. Drugo izdanje. Knjigu je priredio Milan Rešetar, a objelodanjena je u Zagrebu 1937. u Starim piscima hrvatskim, knjiga II. Milan Rešetar, priređivač ovoga izdanja, godinu dana prije nego što je objelodanio drugo izdanje Pjesama, o instrumentalu jednine u Ranjininu Zborniku piše:

„Instrumental se vrlo često nalazi i redovno ima normalni sufiks -ju... Nego uz taj normalni i stariji (praslav.) oblik sa sufiksom -ju često se nalazi i noviji, specijalno naš oblik sa završetkom -i, čime je i instrumental izjednačen s ostalim padežima singulara, osim nom. i akuz.“ (Rešetar, 1936., 143.)

Rešetar, dakle, nastavak -ju drži „normalnim“, starijim. O brojčanom odnosu navednih nastavaka ne govori, ali se može zaključiti da su česta oba nastavka, i -ju i -i u I jd. imenica i-vrste. Kako je taj padež navedene imeničke vrste do danas zanimljiv gramatičarima, i kako su stari dubrovački pisci imali znatnoga utjecaja na oblikovanje hrvatskoga književnoga jezika, dajem i svoja zapažanja o navedenim nastavcima u Ranjininu Zborniku.

U Ranjininu Zborniku česte su imenice i-vrste. Mnoge se u pjesmama rimuju poput *slipos/lipos*, *milos/rados*, *lipos/kripos*, *rados/mlados*, *ljubezan/bolezan* i sl. Mnogi se srokovi ponavljaju iz pjesme u pjesmu, pa i oni s imenicama i-vrste. Na-brojit ću neke imenice i-vrste što se nalaze u Ranjininu Zborniku:

blud, *bojazan*, *bolezan/boljezan/bolost/boles*, *čes*, *ćud*, *gorkost*, *har*, *jakost*, *jesen*, *kost*, *kripos/krjepos*, *krotos*, *las*, *lipos/ljepos*, *ludos*, *ljubav*, *ljubezan*, *milos*, *misal*, *mlados*, *moć*, *mudros*, *narav*, *nesvis*, *nenavis*, *noć*, *oblas*, *oči*, *oholas*, *pamet*, *pjesan*, *pomas*, *pomoć*, *propas*, *rados*, *rič*, *slados*, *slas*, *slipos*, *smam*, *smilos*, *smrt*, *stvar*, *svis*, *svitlos*, *tamnos*, *ures*, *usilos*, *vjernos*, *vlas*, *zapovid/zapovis*, *zavidos*, *zelen*, *zled*, *zvir*, *žalos*.

Navedene se imenice često pojavljuju u Ranjininu Zborniku i izvan sroka.

Imenice koje u suvremenom hrvatskom književnom jeziku u nominativu i akuzativu jednine ispred ništičnoga nastavka imaju suglasnički skup *st*, u Ranjininu zborniku imaju samo *s*, dok u ostalim padežima imaju *st* i nastavak za taj padež, kao što se vidi iz stihova Šiška Menčetića:

Napisa nje *ljepos* Bog svakom *radostju*
Tere jo' da *krjepos* vladati *mladostju*

Svitlostju lipos prosinu, kad pride tanci vila
Ljuveno srce prominu od nje jadovna strila

Gospođe, sliši me: toliku *slas* ima
 Prislanko tve ime jer mi *svis* vazima;
 Ter kada ime čuh od tvoje *mladosti*,
 Ončas ti dah posluh s velikom *radosti*.

U instrumentalu jednine imenica i-vrste u Ranjininu su Zborniku zastupljena dva nastavka: -ju i -i. Često pjesnik izmjenjuje oblike na -ju i -i i to je smjenjivanje⁶ obilježje općenito petrarkističkoga, pa i srednjovjekovnoga stila. U Ranjininu Zborniku Šiško Menčetić pjeva:

Tada ja potrnuh ljuvenom *kriposti*
 Ter se vas obrnuh protiv nje *liposti*.
 I tuj joj zahvalih priklono s *ljubavju*
 Ter od svih ostalih čestit se ja *pravju*.

I niku *slas* novu. U kojoj *sladosti*
 Čestit se ja zovu među svom *mladosti*,
 Zašto sam stanovit nje *lipos* da radi
 Da svoj stril *jadovit milostju* osladi.

Tema je ovoga istraživanja uporaba i čestotnost nastavaka -ju i -i u instrumentalu jednine imenica i-vrste. Strpljivim čitanjem primjera uočiti ćemo da se ponavljaju i instrumentalne sintagme, a ne samo sroкови.

Najprije dajem tablicu s brojem zastupljenosti nastavaka za I jd. imenica i-vrste.⁷

Autori	-ju bez prijedloga i/ili atributa	-ju s prijedlogom i/ili atributom	-i s prijedlogom i/ili atributom	-i bez prijedloga i/ili atributa
Šiško Menčetić	23	19	44	0
Đore Držić	10	7	5	0
Prvi dio RZ	4	4	5	0
Drugi dio RZ	12	6	29	0
Ukupno	49	36	83	0

Iz navedenoga korpusa može se zaključiti da je u Šiška Menčetića nešto više nastavaka -i u I jd. imenica i-vrste nego nastavka -ju. Nastavak -i uglavnom se javlja s prijedlozima ili atributima, a s prijedlozima ili atributima može se javiti i

⁶ Ako supostoje dva ili više nastavka, hrvatski će ih stari pisci spretno izmjenjivati. Tako primjerice u I. osobi jednine prezenta supostoje nastavci -u i -(Ø)m. Hrvatski ih petrarkisti vješto izmjenjuju. V. Kolenić, 2006., 35.

⁷ Napominjem da je moguće da mi je koji primjer promaknuo, pa uz brojke upozoravam da su približne.

nastavak -ju, tek nešto rjeđe nego što je to slučaj s nastavkom -i. Iz toga se razabire da je nastavak -ju bio nastavak za I jd. imenica i-vrste u Šiška Menčetića uglavnom onda kada je trebalo naglasiti da se radi upravo o tom padežu:

Gdi se vas okol *mladostju* zamuti

Kojih se s' hitila lakomo *krjepostju*

Tere si skitila ime tve *ljepostju*

Ako je uz imenicu i-vrste u I jd. bio prijedlog ili atribut koji je dodatno obilježio instrumental jednine, onda je nastavak mogao biti i -i. Kao što je poznato, imenice i-vrste u svim padežima jednine osim nominativa i akuzativa imaju isti nastavak -i, pa on nije dovoljno razlikovan sam po sebi. Budući da u instrumentalu jednine imenica i-vrste u hrvatskom književnom jeziku u dubrovačkih pisaca petrarkista supostojе dva nastavka, kao i danas, Šiško je Menčetić izabrao uvijek uporabu nastavka -ju ako nije uz njega bio prijedlog i/ili atribut koji je imao instrumentalni nastavak. Nastavak je -ju, kao što se iz tablice vidi, mogao biti i kada je uz imenicu bio prijedlog i/ili atribut.

Nastavak -i pak ima samo u primjerima s prijedlogom i/ili atributom:

Tada ja protrnuh *ljuvenom kriposti*

Anđelskom ljubezeni uresi još obraz,

Da s *većom boljezni* željnomu da poraz

Najčešći je instrumentalni prijedlog u Šiška Menčetića *s*. O prijedlogu *s* i instrumentalu ovom prigodom ne ću govoriti, a navedeni korpus može poslužiti za daljnje raščlambe.

Đore Držić mnogo češće rabi nastavak -ju nego -i. Đ. Držić nastavak -i rabi samo ako uz njega dolazi prijedlog, ili atribut, ili oboje, dakle isto kao i Šiško Menčetić. Ako u instrumentalu nema prijedloga ili atributa koji bi upućivao na taj padež, onda je u oba pjesnika nastavak -ju koji je samo instrumentalni nastavak. Valja naglasiti da je u Zborniku što ga je uredio Milan Rešetar mnogo manje pjesama Đore Držića, pa se zaključci izvode samo na temelju toga korpusa.

Uglavnom je isto stanje i u Pjesmama iz prvog dijela rukopisa i u Pjesmama iz drugog dijela rukopisa. Ako ispred imenice nema instrumentalnoga prijedloga i/ili pridjeva (atributa) u instrumentalu, onda je nastavak -ju koji je značajka upravo toga padeža upravo te promjene. Nastavak -ju može biti (rjeđe) i kada postoji prijedlog za instrumental i/ili atribut u instrumentalu. Nastavak -i u pravilu se javlja onda kada je prema prijedlogu ili atributu moguće zaključiti da se radi o instrumentalu. Može se reći da u cijelom Ranjininu Zborniku nema primjera gdje bi se nastavak -i javio i tamo gdje nema prijedloga i/ili atributa.

Nastavak -i, koji je općenito većinski nastavak u padežima jednine, ali i u množini, može izazvati nedoumice, pa i dvoznačnosti ako ispred njega nema prijedloga ili atributa. Navest ću tek neke primjere za to koji mogu izazvati nesigurnost glede određivanja padeža.

Ko moje srdačce napuni *žalosti*
Kroz ljubav toliku ku t' nosim s milosti

Da bi mu sunačce ne sjalo *svitlosti*

U prvom primjeru *žalosti* može biti genitiv množine, a može biti i instrumental jednine. Moguće je da se pjesnik u takvim primjerima poigrava dvoznačnostima. *Svitlosti* u drugom primjeru ne mora nužno biti instrumental jednine.

Prijedlog *s* dosta je često dolazio s genitivom u starim tekstovima. Upozoreno je već kako taj prijedlog često dolazi i s instrumentalom, naravno mnogo češće nego s genitivom. Ako se želi naglasiti da je riječ o instrumentalu jednine, a ne o genitivu, onda je u sklonidbi imenica i-vrste nastavak -ju (osim ako nema i pridjeva s instrumentalnim nastavkom, u kojem slučaju će češći biti nastavak -i). Međutim, ako je prijedlog *s* i nastavak -i u imenice, a nema atributa, ostajemo u nedoumici radi li se o instrumentalu ili genitivu:

Čin da te *s ljubezni* svrnu na smilenje
Ter suze ne roni u tugah *s boljezni*

Već sam istaknula da gramatika Ardelija Della Belle (Della Bella, 1728.) ima primjer za instrumental jednine i-vrste -i i -ju: *s milosti, s milostju*. Prva hrvatska gramatika Bartola Kašića (Kašić, 1604.) ima samo -ju, a Kašićev prijevod Biblije ima oba nastavka, -ju i -i, no nastavak -i dolazi uglavnom s „instrumentalnim označiocem“, tj. prijedlogom i/ili atributom u instrumentalu (Grčević, 2006., 53.).⁸ Ardelio Della Bella nasljedovao je u velikoj mjeri gramatičarski rad svojega prethodnika Bartola Kašića, ali uvodi i neke promjene u odnosu na Kašićevu gramatiku. Jedna je od tih promjena i nastavak za imenice i-vrste u instrumentalu jednine. Kaže se da ni jedna gramatika ne nastaje prije književnih tekstova. Della Bellina gramatika opisuje i propisuje ono stanje u jeziku što ga je autor zatekao u hrvatskim tekstovima. U rječniku daje navode iz dubrovačkih pisaca (Gundulića, Đurđevića), ali i čakavskih (Hektorovića, Ivaniševića) (v. Moguš, 1995., 118.), pa i navode iz pjesama Šiška Menčetića. Ne samo u rječniku, nego i u gramatici, Della Bella se oslanja na veliki korpus hrvatskih pisaca, što se vidi i po propisanim nastavcima za

⁸ Kašićeva je gramatika „opis onih književnih stilizacija koje su se u hrvatskoj književnosti razvile prvenstveno na čakavskoj i na štokavskoj osnovici“ (Moguš, 1995., 80.) U Kašićevim se kasnijim radovima još više ističe štokavski utjecaj, pa razumijemo zašto u gramatici ima samo nastavak -ju, a u kasnijim djelima rabi i nastavak -i.

instrumental jednine imenica i-vrste. U proučavanju gramatičkoga sustava starih hrvatskih pisaca, ponajviše onih što pripadaju „jugoistočnom kompleksu hrvatske pisane riječi“ (Moguš, 1995., 119.), u velikoj se mjeri možemo osloniti na gramatiku Ardelija Della Belle što ju je on objelodanio u svom rječniku Dizionario (Della Bella, 1728.). Della Belli su glavno vrelo za rječničko blago i gramatička pravila hrvatskoga jezika hrvatski pisci i njih imenom navodi ne samo u rječniku, nego i u gramatici. Prema jeziku hrvatskih pisaca Della Bella izvodi gramatičke opise i propise.

Nastavci -ju i -i u instrumentalu jednine imenica i-vrste bili su zastupljeni i u hrvatskih petrarkističkih pjesnika, upravo kao i danas.

Nastavak -ju bio je tipičan instrumentalni nastavak, dobro razlikovan u odnosu na ostale padeže.

Ako je u instrumentalu ispred imenice bio prijedlog koji označuje instrumental i/ili atribut, onda je bio često zastupljen i nastavak -i jer uz prijedlog i atribut u instrumentalu nije bilo potrebno i nastavkom -ju naglašivati da se radi o tom padežu.

Ako ispred (ili iza) imenice nije bio atribut u instrumentalu, ili prijedlog, onda je nastavak bio -ju, možemo reći bez iznimke.

Nastavci -ju i -i i danas su u instrumentalu jednine imenica i-vrste ravnopravni kao i u vrijeme naših petrarkista. Tako uglavnom propisuju sve suvremene gramatike.

Naši jezikoslovci naglašavaju da pravila valja uspostavljati u književnom jeziku na temelju „tradicije i suvremene usustavljenosti“ (Ham, 1998., 80.). Ta načela suvremene gramatike u pravilu poštuju. Valja još upozoriti, da ne bismo zaboravili, da su hrvatski pisci svih vremena vodili računa i o hrvatskoj tronarječnosti. Stoga pravila hrvatskoga književnoga jezika ne bi smjela potisnuti iz gramatike ono što je u hrvatskim narječjima, a javlja se i u hrvatskoj tradiciji i u hrvatskom sustavu. Uporabom obaju nastavka, -ju i -i, zadovoljavamo sva navedena načela.

Litaratura

Babić, Stjepan, Brozović, Dalibor, Moguš, Milan, Pavešić, Slavko, Škarić, Ivo, Težak, Stjepko: Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika, Nacrt za gramatiku, HAZU, 1991.

Babić, Stjepan: Koliko nastavaka ima i-vrsta, Jezik, god. 51., Zagreb, 2004. str. 68.–70.

Della Bella, Ardelio: Dizionario taliano, latino, illirico, Mleci, 1728.

Grčević, Mario: Instrumental jednine imenica i-vrste u hrvatskome književnom jeziku od 16. do 19. stoljeća, Jezik, br. 53., Zagreb, 2006., 50.–59.

Ham, Sanda: Jezik zagrebačke filološke škole, Ogranak Matice hrvatske, Osijek, 1998.

Ham, Sanda: Školska gramatika hrvatskoga jezika, Zagreb, 2002.

Kašić, Bartol: Institutiones linguae illyricae libri duo, Rim, 1604.

- Katičić, Radoslav: Gramatika Bartola Kašića, Rad 388, Zagreb, 1981., 5.–129.
- Kolenić, Ljiljana: Pogled u strukturu hrvatske gramatike, Sveučilište u Osijeku, Osijek, 2003.
- Kolenić, Ljiljana: Riječi u svezama, Povijest hrvatske frazeologije, Jezična knjižnica Matice hrvatske, Ogranak Osijek, Osijek, 2006.
- Kristijanović, Ignac: Grammatik der Kroatischen Mundart, Zagreb, 1837.
- Lanosović, Marijan: Neue Einleitung zur slavonischen Sprache, Osijek, 1778.
- Mažuranić, Antun: Slovnica hrvatska, Zagreb, 1977.
- Moguš, Milan: Križanićeva hrvatska gramatika, Radovi Zavoda za slavensku filologiju 19, Zagreb, 1984., 1.–96.
- Moguš, Milan: Povijest hrvatskoga književnoga jezika, Nakladni zavod Globus, 1995.
- Pjesme Šiška Menčetića i Đore Držića i ostale pjesme Ranjinina zbornika, Drugo, sasvim preuđeseno izdanje, Priredio Milan Rešetar. Stari pisci hrvatski, knj. II., JAZU, Zagreb, 1937.
- Reljković, Matija Antun: Nova slavonska i nimačka gramatika, Zagreb, 1767.
- Rešetar, Milan: Jezik pjesama Ranjinina Zbornika, Rad JAZU 255, Zagreb, 1936., 77.–219.
- Težak, Stjepko i Babić, Stjepan: Gramatika hrvatskoga jezika, Priručnik za osnovno jezično obrazovanje, Školska knjiga, Zagreb, 2000.
- Tkalčević, Adolfo: Slovnica hrvatska za srednja učilišta, Zagreb, 1876.

Sažetak

Ljiljana Kolenić, Filozofski fakultet u Osijeku

UDK 811.163.42-26(091), znanstveni članak

primljen 11. travnja 2006., prihvaćen za tisak 4. studenoga 2006.

The Instrumental Case of Singular i-Type Nouns in Ranjina's Verse Collection

The article deals with the relation of the endings *-ju* and *-i* in the Instrumental case of singular i-type nouns in Ranjina's Verse Collection. The ending *-ju* is used whenever the noun is not accompanied by a preposition and/or attribute indicating the Instrumental case, but there are also examples in which it is used when there is a preposition and/or attribute. The ending *-i* is frequent in examples where there is a preposition and/or attribute next to the noun, and it almost never occurs in examples without a preposition and/or attribute. The old Dubrovnik writers had significant influence on the formation of the standard Croatian language and it is therefore interesting to see how they use the said two endings in the Instrumental case of singular i-type nouns.